

Recenze

Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*

Praha, Karolinum 1999, 362 s.

Problematika milostných vyobrazení, jejich úcty, poutí a poutních míst v době baroka představuje v českém prostředí, narozdíl od zahraničí, dosud relativně málo zpracovanou oblast. Většina prací, která se u nás touto tematikou zabývá, je publikována ve formě analytických studií nebo diplomových a disertačních prací, proto je třeba ocenit vydání obsáhlé knihy historika umění Jana Royta *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*. Spis je habilitační prací autora, který se studiem milostných soch a obrazů dlouhodobě zabývá, což dokládá řada přípravných studií a publikací, jež v průběhu posledního desetiletí uveřejnil. Roytova práce přesahuje horizont často velmi úzce a jednostranně zaměřených uměnovědných prací a snaží se postihnout problematiku uctívání milostných soch a obrazů v širších souvislostech. Autor osvětluje v deseti kapitolách knihy nejrůznější aspekty úcty k milostným sochám a obrazům v Čechách v kontextu středoevropského prostředí se zaměřením zejména na mariánská vyobrazení. Stěžejním pramenným materiálem byla pro autora dobová literatura (atlasy milostných vyobrazení, poutnická literatura atd.) a prameny převážně ze Státního ústředního archivu v Praze z fondu Archiv pražského arcibiskupství (farářské relace, prameny vztahující se ke konkrétním milostným vyobrazením atd.). Autor využíval hojně také obrazové prameny, a to zejména drobné devoční tisky, jejichž reprodukce (75 černobílých vyobrazení) doprovázejí text knihy. Vzhledem k rozsahu i závažnosti knihy byl věnován neúměrně malý prostor úvodu, v němž autor stručně vymezil tematické a časové zaměření práce a velmi obecně i stav bádání v dané oblasti. Autor přenesl většinu informací, které obvykle mají své místo v úvodu (použité prameny, literatura, stav bádání), do jednotlivých kapitol. Metodologickým východiskům a teoretickému zakotvení tématu se tím dostalo jen minimální pozornosti, což je škoda, neboť jde o první ucelenou novodobou práci s tímto zaměřením v českém prostředí. Autor má také velmi dobrou znalost domácí i zahraniční literatury (německé, rakouské, polské, francouzské a italské), kterou mohl využít k nastínění možností, jak přistoupit ke studiu tohoto zajímavého tématu. První kapitola přináší obecnou charakteristiku milostných a zázračných vyobrazení, která se těšila mimořádné úctě věřících a překračovala tak rovinu pouhého zbožného zobrazení a dekorace. Existovaly však také desítky soch a obrazů, které byly středem pouze lokálních a často i časově omezených kultů bez oficiálního církevního uznání. Těmito vyobrazení se autor z pochopitelných důvodů nezabývá, mohl však tuto skutečnost alespoň okrajově zmínit, neboť jejich existence se odráží v kostelních inventářích, kde se běžně objevují doklady o obdarovávání určitých soch či obrazů atd. V této souvislosti se vůbec objevuje potřeba pokusit se o bližší definování pojmů spojených s touto tematikou jako poutní místo, posvátné místo, pout, poutník, votivní dar, zázrak, milost, příspěvek atd. Poněkud zavádějící je určitá i když nevyslovená tendence autora spojovat úctu k milostným vyobrazením zejména s projevy lidové zbožnosti, neboť v době baroka se ještě (narozdíl od následujících období oblība milostných vyobrazení a poutí vyskytuje ve všech vrstvách katolického obyvatelstva. Bylo by však rozhodně zajímavé doložit nuance v projevech zbožnosti mezi jednotlivými sociálními skupinami. Velmi důležitou a přínosnou částí první kapitoly je výklad o zakotvení úcty k obrazům a sochám v křesťanské tradici přes peripetie východního ikonoklasmu až k odporu proti uctívání soch a obrazů v protestantském prostředí, na něž zareagoval Tridentský koncil v druhé polovině 16. století formulováním pravidel pro tuto oblast zbožnosti. Hranice mezi intenzivním projevem víry barokního člověka a pověřčným chováním nebyla ale v běžném životě ostře vyhraněná, což by mohl přesvědčivě vysvětlit pouze hlubší výzkum prožívání víry v době baroka. V následující velmi fundované zpracované kapitole autor podrobně analyzoval soubor barokní literatury věnované milostným vyobrazením. Poprvé se tak u nás objevil velmi cenný soupis takto zaměřené dobové literatury, která je zatím ještě stále nedocenená po stránce obsahové i ikonografické. Jelikož v souvislosti s uctíváním soch a obrazů mohlo snadno dojít k pověřčnému nebo jinak nepatřičnému chování jejich ctitelů, byla církev obvykle spíše zdrženlivá a kritická při procesu oficiálního schvalování úcty ke konkrétní soše nebo obrazu, o němž se začalo hovořit jako o vyobrazení působícím zázraky. Právě této problematice se věnuje další kapitola, která úzce souvisí s kapitolou o Tridentském koncilu a jeho postojích k posvátným vyobrazením. Průběh schvalovacího procesu a peripetie s ním spojené osvětluje autor na příkladu velmi oblíbeného obrazu těhotné Panny Marie z pražského kláštera augustiniánů na Karlově a obrazu Panny Marie Klatovské, který se potil krví. Evidování zázraků ovšem zdaleka nekončilo po uzavření procesu, ale pokračovalo z iniciativy duchovní správy většinou dále, a to v podobě tzv. knih zázraků, kam se zapisovala svědectví lidí, kteří zažili zázračné vyslyšení a měli potřebu tuto skutečnost sdělit. Autor tento typ pramenů však pouze stručně zmiňuje v předchozí kapitole. Na předešlou kapitolu úzce navazuje zajímavý výklad o legendách spojených s milostnými obrazy. Právě výjimečnost těchto vyobrazení působících zázraky byla ještě podtržena legendami, které se obvykle týkaly vzniku, nálezu a působení

milostné sochy nebo obrazu. Na příkladu celého spektra legend pojících se k slavnému staroboleslavskému paladiu ukázal Jan Royt formování a funkci legendických motivů a jejich vliv na ikonografii tohoto milostného vyobrazení. Kapitulu uzavírá zajímavý přehled nejčastějších legendických topoi (nález obrazu nebo sochy při orbě, u studánky, na stromě, ochrana vyobrazení před husity nebo protestanty atd.). V souvislosti s tímto přehledem by bylo zajímavé sestavit i soupis obecných (thaumaturga, diva) nebo místně specifických (Nebeský lékař-portrét Krista v Chrudimi) titulů a pojmenování, pod nimiž byli na jednotlivých poutních místech uctíváni svatí, jejichž podobu nesl milostný obraz nebo socha, a jež vypovídají o dobovém vnímání patronů poutních míst. Legendy spojené s milostnými vyobrazeními často přímo ovlivňovaly ikonografii oltářů a poutních míst, kde byla milostná vyobrazení uchováována, čímž se zabývají dvě následující kapitoly. Narozdíl od strohých popisů sledujících pouze umělecké kvality směřuje Jan Royt hlouběji k podstatě a funkci daných objektů, které vypovídají o charakteru doby svého vzniku. Velmi cenný, i když jen obecně pojatý, je výklad o prezentaci a výzdobě milostných vyobrazení v poutních svatyních (trůny, skříňky, rámce, ozdoby, votivní dary, roucha). Na okraj lze poznamenat, že autorovo tvrzení o vzácném výskytu erbů šlechtických dárců na pláštích pro milostné sochy (s. 98) je zavádějící, neboť z popisů v inventářích rouch pro uctívané sochy a mešních rouch v poutních kostelích zřetelně vyplývá, že urození dárci měli zájem o prezentaci svého rodu tímto způsobem. Hlubší výklad by si zasloužily votivní dary, které byly neodmyslitelným doplňkem milostných vyobrazení a jež vypovídají mnohé o svých dárcích a okolnostech vyslyšení. Z tohoto hlediska jsou velmi zajímavé například votivní malované tabule s vyobrazením zázračných vyslyšení, které se v malém počtu dodnes dochovaly v muzeích nebo církevních depozitářích. Milostné sochy a obrazy měly, jak již bylo zdůrazněno, vliv na pojetí architektury poutních míst. Druhým faktorem působícím na vzhled poutních míst byly praktické požadavky na poutní provoz (ambity atd.). Ke škodě věci jim autor nevěnoval pozornost, třebaže se jedná o zajímavé skutečnosti, neboť každé poutní místo se muselo vyrovnat s praktickými problémy, jež přinášely návaly poutníků o svátcích a slavnostech. K zvládnutí často obrovských počtů poutníků sloužily zvláštní otevřené kaple, venkovní oltáře, kazatelny a zpovědnice, spojovací chodby atd. Autor se ve svém výkladu však soustředil na postižení ideového konceptu prostor, v němž se nalézal cíl poutníků - milostná socha nebo obraz. V souvislosti se vzhledem poutních míst se také nabízí otázka postižení rozdílného vzhledu nově založených poutních míst situovaných ve volné přírodě a poutních svatyní, které byly zároveň farními nebo klášterními kostely ve městech a vesnicích. Prostory poutních míst se stávaly v době baroka jevištěm pro velkolepé církevní slavnosti, které byly typickým projevem dobové kultury. V oblibě především byly korunovace mariánských milostných obrazů a soch nebo oslavy různých výročí spjatých s milostnými vyobrazeními (přenesení, nález, ochrana komunity atd.), na něž autor zaměřil svoji pozornost v následující kapitole. Téma slavností je v současné české historiografii poměrně frekventované a autor čerpal, na rozdíl od některých jiných kapitol, podněty nejen ze zahraniční literatury. Za zmínku stojí zejména autorova ideová analýza příležitostné architektury pořízené pouze pro účel slavností, neboť každá slavnost byla koncipována v určitém duchu, což dokládá například výběr nápisů a obrazů pro výzdobu architektury. Menší, spíše jen povrchní pozornost, věnoval autor festivaltům spojeným s přenesením milostného vyobrazení a protimorovým procesím. Stěžejní částí knihy je osmá kapitola, v níž se autor zabýval konkrétními milostnými mariánskými vyobrazeními uctívanými v Čechách a ve střední Evropě. Stranou nezůstala ani otázka milostných soch a obrazů importovaných ze zahraničí. Navazující výklad o milostných mariánských vyobrazeních v Čechách je rozložen do pěti podkapitol, které jsou ovšem vzhledem k množství údajů místy nepřehledné a občas se některé informace zbytečně opakují. Poměrně nelogicky je až sem zařazen výklad o stavu bádání a pramenech v českém prostředí. Barokní účty k milostným vyobrazením je věnována samostatná podkapitola založená především na četnosti výskytu jednotlivých milostných mariánských vyobrazení v různých typech pramenů (dobová literatura, farářské relace, malované nebo tesané mariánské atlasy v ambitech poutních míst), které se stávají východiskem pro autorovo zobečňující tvrzení o dominujících kultech v barokních Čechách, za které pokládá kult Panny Marie Pomocné, Staroboleslavské, Svatohorské, Klatovské a Piety Svatojakubské z Prahy. Toto tvrzení založené na statistickém rozboru určitých pramenů je ale do jisté míry jednostranné, neboť vypovídá spíše o obecné znalosti těchto kultů než o jejich dominanci. Autor zcela pomíjí otázku silných regionálních kultů, které se mohly v běžném životě uplatnit daleko víc. Obliha určitých vyobrazení byla ovlivňována mnoha faktory (znalost poutního místa, kde bylo vyobrazení uctíváno, osobní zkušenost s vyslyšením, doporučení přátel a příbuzných, rodinná tradice atd.). Tyto skutečnosti však může osvětlit pouze další výzkum poutních míst v součinnosti s bádáním zaměřeným na barokní domácnosti, a to s cílem získat informace o obrazech, sochách a devocionálních s tematikou milostných vyobrazení, jež sloužily osobní zbožnosti. Po podkapitole o milostných vyobrazeních středověkého původu je zařazena velmi přínosná podkapitola o importech kopií a originálů milostných vyobrazení do českého prostředí. Autor v této podkapitole prokázal obdivuhodný přehled o výskytu jednotlivých vyobrazení a okolnostech jejich importu do Čech, správně však na závěr konstatuje, že ještě zdaleka není erudovaně zhodnocen památkový fond v této oblasti. Systematický výzkum milostných vyobrazení v kostelích a kaplích by mohl přinést mnoho překvapivých poznatků o způsobu šíření kultů milostných vyobrazení. Způsobem šíření milostných vyobrazení se zabývá podrobně i předposlední kapitola. Autor zaměřil svůj výklad zejména na drobnou devoční grafiku, díky jejíž všeobecné dostupnosti se mohla znalost milostné sochy nebo obrazu snadno šířit ve všech společenských vrstvách. Po přínosné stati věnované původu, námětům, materiálu a výrobě svatých obrázků, se autor zaměřil na velmi zajímavou a jen málo zpracovanou problematiku nakládání s devoční grafikou, kterou obvykle uměnovědné práce zcela opomíjejí. Závěrečná kapitola pojednávající o konci barokní úcty k milostným obrazům v době josefinských reforem je vzhledem ke své stručnosti spíše dovětkem k předešlým kapitolám než uceleným výkladem; ten by zde měl své opodstatnění, neboť problematika zásahu císaře Josefa II. do oblasti poutí, poutních míst a úcty milostných vyobrazení bývá často zjednodušována. Další výzkum by měl prokázat, nakolik se jednalo skutečně o konec barokní úcty k milostným obrazům. Zdá se, že navzdory oficiálním zákazům stále přežívala úcta k milostným vyobrazením a že zejména ve vesnickém prostředí přetrvaly relikty barokní zbožnosti hluboko do 19. století. Svědčí o

tom například náměty milostných vyobrazení na obrazech a soškách z lidového prostředí, které se dodnes dochovaly "in situ" nebo v muzejních sbírkách. Zcela na okraj lze zmínit některé drobné nepřesnosti jako například chybné uvádění jména badatele Lenze Kriss - Rettenbecka, který je v práci rozdělen na Rudolfa Krisse a Lenze Rettenbecka, ačkoliv se jedná o jednu osobu (např. s. 321). Nepřesné je také tvrzení, že Kristův rubáš s otiskem Ježíšova těla je uchováván v kapli sv. Sidonie v Turíně (s. 291). Ve skutečnosti se jedná o kapli sv. Sindonu, jak se někdy toto pohřební roucho nazývá. Vzhledem k množství faktů mohly být také některé kapitoly vyváženější, aby se tak předešlo nadměrné kumulaci nebo opakování některých údajů a témat, což je nevýhodou pro dobrou orientaci v textu. Kniha Jana Royta je velmi cennou a přínosnou prací, která mapuje úctu k milostným vyobrazením v barokních Čechách v souvislostech středoevropského horizontu. V českém prostředí se jedná o základní práci, která v mnoha směrech naznačuje, kudy by se měl ubírat další výzkum. Téměř každá kapitola otevírá prostor pro budoucí bádání, jež osvětlí zatím nezodpovězené otázky. Nesmírně přínosný je bohatý poznámkový aparát a obsáhlý soupis pramenů a literatury. Autor prokázal pozoruhodnou znalost domácí i zahraniční literatury a pramenů, bohužel této skutečnosti nevyužil k tomu, aby charakterizoval možná metodická východiska pro studium tohoto tématu. Jako výrazně pozitivní rys je třeba zdůraznit mezioborový přístup autora, který překonal úzce uměnovědně zaměřené pojetí. V některých kapitolách autor čerpal především z bohaté zahraniční literatury vzhledem k absenci domácích prací. Pro další bádání se proto jako prioritní jeví stále základní výzkum, který by potvrdil nebo vyvrátil některá zatím hypotetická tvrzení. Výhledem pro další bádání by se měl z hlediska historie stát výzkum jednotlivých poutních míst založený na širokém spektru použitých pramenů (které jsou v mnoha případech téměř nedotčené a nedocenené, v kombinaci s hmotnými a ikonografickými prameny) a na kladení nosných badatelských otázek, jež by se měly týkat vzhledu a vybavení poutních míst, jejich každodenního života a v neposlední řadě i mentality lidí, kteří milostná vyobrazení uctívali.

Zdeňka Prokopová

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Zlaté časy české reklamy

Praha, Karolinum 1999, 230 s. a obrazové přílohy v textu.

Na rozdíl od zahraničí chyběla u nás, kromě několika dílčích a po různých časopisech a příležitostných katalozích roztroušených příspěvků, práce věnovaná genezi a vývoji novodobé reklamy jako specifického fenoménu zasahujícího stále více i do života soudobé společnosti. Tuto mezeru zaslouženě, ale zatím jen zčásti, vyplňuje pohledná monografie P. Vošahlíkové. Zahnuje počátky a vývoj reklamy u nás v podstatě od druhé poloviny 19. století (místo jde autorka i hlouběji) do první světové války, tedy období, které je i v názvu díla považováno - a v daném kontextu patrně právem - za "zlaté časy české reklamy". Dílo jako celek přesvědčivě dokumentuje známou souvislost reklamy s procesem všeobecné modernizace, která s nástupem novodobé industriální éry zasáhla velkou část Evropy, habsburskou říši a v jejím rámci české země nevyjímaje. Vychází též autorky je skutečnost, že industrializace přinesla kromě jiných zásadních celospolečenských změn též množství nových výrobků denní i dlouhodobější potřeby a spotřeby, což často měnilo od základů životní styl. Bez moderní reklamy se tak v krátké době vztah mezi výrobcem, obchodníkem a konzumentem prostě neobešel. V počátcích formování novodobých obchodních vztahů přežívaly předsudky, že dobré zboží se prodává samo a reklama tak mohla budít i nedůvěru. Jak P. Vošahlíková ukazuje, společnost si zprvu musela na reklamu zvyknout, než se stala součástí všedního dne a tím životního stylu, s čímž souvisel i její nový obsah. V této souvislosti považují za potřebné připomenout, že sám vývoj reklamy v oné "zlaté" éře nebyl (a není) jen záležitostí všedního dne, a že v některých svých artefaktech měl rovněž vazby na kulturu, zvláště pak výtvarné umění (umělci jako autoři plakátů) a na polygrafii. Ale ani tato skutečnost - jak uvidíme dále - není autorkou opomenuta. Z hlediska obecného trendu je přínosem monografie P. Vošahlíkové, že v jednotlivých částech podrobně a zasvěceně poukazuje na specifika, která v českých zemích nástup moderní reklamy podmiňovala a ovlivňovala. Do jisté míry se tu inspirovala dodnes pozoruhodným dílem (a dnes již vlastně současně pramenem) Zdenko Šindlera *Moderní reklama* (Praha 1906), z něhož také často, ale vždy funkčně, cituje. Po úvodní části věnuje P. Vošahlíková pozornost vztahu novodobé reklamy a legislativy, jak se od šedesátých let 19. století vyvíjel v českých zemích a v Rakousku (Předlitavsku). Již tehdy v podstatě platilo, že "v závodu se státní mocí a paragrafy" byla reklama "vždy o krok vpřed" a při své dravosti "dokázala vždy spolehlivě objevit pro sebe nové možnosti, na které zákon nepamatoval nebo které nemohl předvídat" (s. 46). V dalších dvou kapitolách se autorka zabývá vývojem vlastních forem reklamy u nás. V první řadě věnuje pozornost poměrně složitému procesu přechodu od vývěsního štítu jako určitého reliktu minulosti k moderní výkladní skříni. Tento proces se bezprostředně dotýkal právě prodávajících. Důležitou roli zde hrála nejen schopnost nabízené zboží přitažlivě prezentovat, ale i otázka vkusu a serióznosti reklamy. Konkrétní dokumentace, převážně z pražského prostředí, vede pak k závěru, že velká část obchodníků se s problémem místa a přiměřeného způsobu reklamy trvale potýkala a že někteří na něm i ztroskotali. Zatímco vývěsní štít informoval jen o předmětu prodeje, výkladní skříň podle P. Vošahlíkové vedle nabízeného zboží prezentovala též "obchodní zkušenosti, finanční situaci a životní ambice majitele podniku" (s. 72). Větší pozornosti by zde zřejmě zasluhovaly počátky odborného aranžérství. Pro rozvoj novodobé reklamy byl ovšem rozhodující rozvoj žurnalistiky a posléze dalších tiskových složek (letáky, prospekty, reklamní pohlednice a kalendáře atd.), což jak autorka v další kapitole dokumentuje, přineslo už v této době papírovou záplavu. Pro specifické společensko-politické poměry v českých zemích ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století sehrála reklama nezanedbatelnou roli také v nacionálních zápasech. P. Vošahlíková ukazuje, že zde nešlo jen o zmanipulování vlastního zákazníka podle hesla "svůj k svému", ale též o "vlastenecký" motivovanou

spotřebu, tj. odbyt zboží a nabídka služby. V podobě národních výstav, kterým je v této části věnována po zásluze značná pozornost (s. 124n), dostává reklama u nás "politický kabát" a jeho prostřednictvím se pak mění i do té doby stále ještě nedůvěřivý vztah veřejnosti k reklamě. Kapitola o vztahu techniky k reklamě obsahuje podle mého soudu místy až zbytečně podrobné popisy různých novodobých vynálezů, z nichž mnohé rozvoji reklamy nesporně napomohly (např. polygrafie, fotografie, film, světelná technika), ale jiné ji naopak pro své uplatnění dříve, než se obecněji ujaly, spíše potřebovaly. Platí to zejména o telefonu, který se sám o sobě reklamním prostředkem tehdy mohl ztěžít stát. Zajímavá je poslední kapitola monografie, kde se autorka zabývá složitým problémem vztahu reklamy a umění, problémem, který hlavně od přelomu století zasahoval také u nás do kulturního života. Hlavní pozornost zde věnuje reklamnímu plakátu a sporům, jenž o jeho přijetí a funkci probíhaly v českých uměleckých kruzích na přelomu 19. a 20. století. Monografie P. Vošahlíkové Zlaté časy české reklamy je koncipována s důkladnou znalostí problematiky i reálií a je spolehlivě doložena prameny. Bohatý poznámkový aparát a zvláště pak soupis využití domácí i zahraniční literatury (v některých případech jde již vlastně o dobové prameny) ukazují na početné zdroje informací, byt mohly být vytěženy i některé další práce. Namátkou připomínám díla T. Vlčka, Praha 1900 (1986) a P. Wittlicha Česká secese (1982), i když lze namítnout, že se reklamě věnují jen zčásti nebo okrajově. Autorce by pak bylo možno vytknout, že se při studiu počátků a rozvoje novodobé reklamy u nás opírá převážně o pražské reálie. Ale i to má určité opodstatnění v samotné vedoucí funkci Prahy, rodiče se velkoměsta, v již zmíněném procesu. novodobé modernizace a proměn životního stylu, jejichž produktem reklama byla. Vedle již vzpomenuté odbornosti monografie o dějinách české reklamy je její předností stylistická stránka, čtivost, ale také osobní zaujetí autorky pro tematiku. To vše by však nestačilo, kdyby výklad nedoprovázela bohatá obrazová příloha spočívající v reprodukci dobových prostředků reklamy: inzerátů, firemních štítů a výloh, plakátů, letáků, vzorníků, inzerátů, firemních nálepek, obchodních papírů a dalších artefaktů. Vynecháme-li předsádku a úvodní listy k jednotlivým kapitolám jde o více než 120 reprodukcí, jejichž výběr, na první pohled promyšlený a nápaditý, provedl v tomto případě Petr Štembera. Je třeba současně zdůraznit, že nejde o pouhý obrazový doprovod vlastního textu a dokumentaci autorčiných tézí (s tím se kryje jen zčásti), ale o svébytnou a při tom neoddelitelnou součást díla, u nás stále ještě zřídka vídané polygraficky špičkové reprodukční úroveň. Tomu odpovídá i vyspělá grafická úprava od Zdeňka Zieglera. Na závěr snad stačí konstatovat, že práce P. Vošahlíkové o "zlatých časech české reklamy" je hodnotným dílem, jehož přínos daleko přesahuje rámec tematiky tzv. všedního dne. Historie reklamy je zde zasazena do širokého kontextu hospodářských, společensko-politických a kulturních proměn, které u nás stejně jako v ostatních evropských zemích charakterizovaly počátky a nástup novodobé občanské společnosti.

Jan Novotný

Drahomír JANČÍK, Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936-1939

Praha, Karolinum 1999, 270 s.

Změny mocenských poměrů ve střední a jihovýchodní Evropě v předvečer druhé světové války zkoumala již řada českých, slovenských, rakouských, německých a anglosaských historiků. Jen menší část z nich však korunovala svůj výzkum pracemi, které jsou původní a znamenají přínos k poznání zákrutů evropského vývoje. Recenzovaná publikace je jednou z nich. Autor na základě rozsáhlého studia československých a německých archivních materiálů podal zasvěcený rozbor hospodářského pronikání hitlerovského Německa do Podunají v druhé polovině třicátých let. Těžištěm jeho zájmu jsou "ekonomická diplomacie" Německa vůči malodohodovým spojencům ČSR, Rumunsku a Jugoslávii, a houževnaté úsilí Československa o posílení hospodářské a politické soudržnosti Malé dohody v letech 1936-1938. Zvláště oceňuji, že práce skýtá fundovaný pohled na mocensko-politické soupeření v Podunají optikou malého středoevropského státu. V tom navazuje autor na svou dřívější knihu "Německo a Malá dohoda" (1990) zabývající se vývojem v první polovině třicátých let. Již neúspěšný pokus o německo-rakouskou celní unii v roce 1931 signalizoval, že říšskoněmecké vlády se nechaly na přelomu 20. a 30. let inspirovat starým programem Mitteleuropy. Neuspěly pokusy překonávat rozpory pomocí Společnosti národů a panevropskými řešeními vrcholícími v návrhu Aristida Brianda na Evropskou federální unii (1930). Naopak zesílily tendence upevňovat dosavadní regionální bloky a vytvářet nové. Jedním z nich byla Malá dohoda, která se ve třicátých letech snažila o politickou a hospodářskou integraci. Motorem malodohodových snah o sblížení bylo Československo. Třetí říše naopak usilovala o vytvoření "velkého hospodářského prostoru" (Großwirtschaftsraum) za vedení Německa a v Malé dohodě viděla jednu z překážek k dosažení tohoto cíle. A právě závěrečnou fázi střetávání obou snah líčí s velkou zasvěceností Jančíkova kniha. Podrobně sleduje zvýšené úsilí Československa dosáhnout po obsazení demilitarizovaného pásma v Porýní nacisty většího hospodářského a politického sblížení zemí Malé dohody. Zároveň zdůrazňuje Hodžovu orientaci na spolupráci Malé dohody se státy římského bloku (Itálie, Rakousko, Maďarsko), která vycházela z jeho koncepce hospodářského sblížení podunajských zemí. Pro ni se snažil získat podporu nejen v těchto zemích, ale i v Londýně a v Paříži. Hodžovým aktivitám věnuje Jančík velkou pozornost a hodnotí je pozitivně. S tímto přístupem je možné souhlasit, ale bylo by vhodné zdůraznit, že reálné šance Hodžových snah a hlavně jejich praktické výsledky byly mizivé. Klíčové místo v středoevropském hospodářském sblížování patřilo Rakousku. Československá vláda si to uvědomovala a snažila se vycházet mu vstříc především poskytnutím preferenčního režimu. Hospodářská jednání s Rakouskem neměla však pro další vývoj větší praktický význam, neboť německo-rakouská smlouva z 11. července 1936 byla již ouverturou

pozdějšího "anšlusu". Jančík správně postřehl, že Hodža stejně jako československá diplomacie nedocenily změny, které přinesl pro Podunají vznik Osy Berlín-Rím a protokol z 23. října 1936 o spolupráci Třetí říše s Itálií v Podunají. Berlín úspěšně pohřbíval všechny projekty na hospodářskou spolupráci a jejich efektivita byla tak "více než problematická". Druhý hlavní přínos knihy tkví v podrobném rozboru "ekonomické diplomacie" Třetí říše vůči Jugoslávii a Rumunsku. Její úspěšnost se opírala především o schopnost německého trhu absorbovat zemědělské přebytky balkánských zemí a o výhodnější cenovou nabídku Německa. Velmi dobře je ukázán postupný a zdaleka ne přímočarý příklon nejdříve Jugoslávie a potom i Rumunska k politice neutrality, která prakticky vedla k rozkladu Malé dohody. Nacistickému Německu šlo však nejen o hospodářskou kontrolu obou balkánských zemí, ale také o získání ropy, surovin a obilí potřebných pro Göringův "čtyřletý plán" a přípravu války. Na krytí jejich dovozů nemělo ale dostatek deviz. A tak německé pronikání na Balkán naráželo po dvou letech na značné problémy, především na německou clearingovou zadluženost vůči Jugoslávii a Rumunsku. To podle autora otevíralo určité možnosti pro československé malodohodové iniciativy. Rumunsko i Jugoslávie měly zájem o československé zbrojní dodávky a investice. Nadále je s ČSR sbližovalo i úsilí o společný postup vůči revizionistickým snahám Maďarska. Na výsledcích Delbosovy cesty v prosinci 1937 však Jančík přesvědčivě ukazuje, že politika zadržování nacistického Německa nebyla úspěšná. "Anšlus" Rakouska v březnu 1938 znamenal rozhodující ránu Malé dohodě jako regionálnímu uskupení. Třetí říše významně posílila své pozice v Jugoslávii i Rumunsku, a to jak v zahraničním obchodu, tak i v kapitálové oblasti. Podrobný rozbor jednoznačně ukazuje, že se zostřováním krize kolem Československa sláblo odhodlání Velké Británie angažovat se proti Německu v Podunají. Zároveň ale ještě i po Mnichovu autor nachází zřetelnou snahu Rumunska a zčásti i Jugoslávie udržovat užší hospodářské styky s Československem i po březnu 1938. Příčinu vidí v rozsáhlém výprodeji výzbroje Česko-Slovenska po Mnichovu, o kterou měly obě země velký zájem. Cena recenzované práce je nejen v tom, že přináší mnoho nových dosud neznámých faktů a osvětluje složité souvislosti expanze Německa na Balkán v předvečer druhé světové války, ale také v tom, že na základě shromážděného materiálu a dílčích analýz formuluje některé významné závěry širší platnosti. Zaujímá především stanovisko k diskutované otázce dopadu tehdejší německé hospodářské expanze na ekonomiku podunajských zemí. Vyvrací názor, že bilaterální obchod s Německem napomáhal v třicátých letech těmto zemím v industrializačních snahách. Německo v rámci své koncepce "Großwirtschaftsraum" počítalo s těmito zeměmi jen jako s dodavatelem surovin, potravin a pracovních sil. Dále autor formuluje názor, že v tehdejší situaci se Malá dohoda nemohla sama hospodářsky integrovat a proti Německu prosadit. Konkurovat s velkou absorpční schopností Německa, pokud šlo o zemědělské přebytky Balkánu, mohla jen velkolepě koncipovaná dovozní politika západních demokracií. A ty k ní nejevily ochotu. To dovedlo autora k základnímu hodnocení vztahujícímu se k Malé dohodě i Hodžovým plánům na hospodářské sblížení podunajských zemí, které bych rád citoval: "Příklad hospodářského a politického souboje Československa s nacistickým Německem o Malou dohodu ukázal, že od mezinárodního demokratického společenství izolovaný regionalismus v konfliktu s totalitními a velmocenskými aspiracemi neměl naději na úspěch" (s. 250). Lze jen ocenit, že autor vložil své podložené závěry i do německého resumé a že je tak předložil k diskusi i zahraničním badatelům, kteří se dosud až na malé výjimky z jazykových důvodů opírali jen o německé a anglosaské práce.

Vlastislav Lacina